

PRIPOMBE K REFORMI ŠTUDIJA ZAHODNOSLOVANSKIH JEZIKOV
IN KNJIŽEVNOSTI V SREDNJI EVROPI

Klasična slovanska filologija v srednjeevropskem razumevanju je od preroda dalje pomenila raziskovanje tako jezika kot književnosti. Hkrati s tem se je uveljavljalo tudi širše pojmovanje kulturnozgodovinske slavistike, ki izhaja iz tradicije ruskega »slavjanofilstva« kot kompleksne znanosti o slovanstvu. Z ideološkim, bipolarnim videnjem sveta so slavistične vede presegle svojo filološko osnovo, s tem da je po drugi svetovni vojni Zahod v slavistiki poudarjal usmeritev ne samo na slovanski prostor ampak tudi na Srednjo in Vzhodno Evropo kot celoto. S politično-geografskim razpadom tega prostora po letu 1989 se je radikalno spremenila neposredna politična motivacija slavističnega študija.¹ Dokončno se je končalo poveljno obdobje razvoja samo narodnih filologij: iskanje smisla in identitete slavistike mora biti povezano z radikalnimi spremembami v ne-ideološki, ne-bipolarni Evropi, ki do sedaj še ni definirala novega jezika skupnosti.² Prav zaradi postopno izginjajočega pomena ideoloških klasifikacij stoji zdaj slavistika »na razpotju« in mora na novo definirati smisel svoje vsebine.

Teoretične diskusije v preteklem obdobju so konstatirale nihanje v vrednostnih kriterijih na področju slavističnih znanosti: zazkrilo se je nasprotje med ožjim, filološkim, in širšim, kulturnozgodovinskim (arealnim, prostorskim) razumevanjem. V prvem primeru se slavistika kot veda poistoveti s slovansko filologijo, katere predmet je zamejen z jezikovnim vidikom, v drugem primeru »gre za nekakšno neomejeno področje vedenja, v katerega se lahko umestijo spoznanja različne vrste«,³ torej za medpredmetni konglomerat z najrazličnejšimi zalogami metod in z različnimi področji znanj, ki ga je težko definirati in ki ga ohlapno združuje etnični kriterij. Slavistika tu po vsebini ni razumljena kot samostojna veda, prej se proglašča za tematsko področje, »v katerem se v večji ali manjši meri uveljavljajo posamezne znanstvene panoge, te pa uporabljajo svoje lastne znanstvene metode«.⁴ Kolikor pojmujeemo slavistiko v tem širšem razumevanju kot »zgodovinsko spremenljivo celoto znanstvenih panog, ki preučujejo razvoj slovanstva kot celote«,⁵ se lahko ponudi pomislek, v kolikšni meri naj potem slavistika s svojimi metodami in predmetom sploh reflektira sorodnost in celo enotnost slovanskih narodov kot dejstvo, ki realno obstaja. Ali naj tako izhaja iz predpostavke izključno konvergentnega razvoja? »Slavistični« vidik se je tu oblikoval iz zavedanja o sorodnosti slovanskih jezikov, kultur in narodov, pri tem pa je ta konvergenca – neodvisno od znanstvenih diskurzov – dostikrat konotirala ideološko sredstvo za obrambno pred germansko ekspanzijo. Odgovor lahko iščemo v zgodovinskih spremembah, ki so jih slavistika kot kompleksna in primerjalna veda in predstave o njej doživele posebno v zadnjem stoletju, ki je prineslo predmetno diferenciacijo, naravno delitev predmetov in metod slavistične znanosti, med drugim zasidranih tudi v intenzivni institucionalizaciji te vede in njenih terminoloških oznakah, ki so nihala med širšim in ožjim zamejitvami; na eni strani so se pojavljali pojmi kot *slavjanovedenije*, *études slaves*, *Slavenkunde*, *Slavic (Slavonic) Studies*, *słowianoznawstwo*, *studia slavica*, *slavistika*; na drugi strani *slovanska lingvistika* in

¹ S teoretičnimi koncepti slavističnih študijev se ukvarjam v knjigi *Literární věda a slavistika* (Praha: Academia 2002), predvsem v uvodnem poglavju *K aktuálním problémům slovanské filologie* (11–33).

² Prim. R. Picchio, *La slavistica italiana negli anni dell' Europa bipartita, La Slavistica in Italia. Cennquant' anni di studi (1940–1990)*. ur. G. B. Bercoff, G. Dell' Agata, P. Marchesoni, Riccardo Picchio, Roma 1994, 1–10.

³ M. Kudělka – Z. Šimeček, *Některé teoretické a heuristické otázky studia dějin slavistiky, Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, Praha 1968, 465.

⁴ M. Kudělka – Z. Šimeček – R. Večerka, *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*, Praha 1995, 6.

⁵ M. Kudělka – Z. Šimeček, *Některé teoretické a heuristické otázky studia dějin slavistiky, Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, Praha 1968, 466.

literarna veda kot slovanska filologija v ožjem smislu, ki izhaja iz razvoja modernih filologij po letu 1918, za katero je Jakobson kodificiral termin *Slavic linguistics and poetics*.⁶ Leta 1929 je v Pragi potekal prvi kongres slovanskih filologov, drugi kongres v Varšavi pa je leta 1934 že oblikoval novo sekcijo družbenih ved in zgodovine civilizacije, kar je po stroki in po predmetu raziskav že presevalo prvotno filološko usmeritev.

Sodobni kritiki slavistike trdijo, da njen znanstveni predmet izginja skupaj z ideologijo, ki ga je ustvarila.⁷ Kljub temu pa je lahko slavistična problematika atraktivna v smislu, kako je sposobna osvetliti zapletene procese na območju srednje in vzhodne Evrope. To odpira na eni strani možnost obogatitve slavistike, na drugi strani pa grozi z oslabitvijo filoloških vrednot, ki so se izoblikovale v začetkih slavistike kot take. Primer je aktualni metodološki premik v literarni teoriji, viden tudi na XIII. mednarodnem kongresu slavistov v Ljubljani, od formalno-strukturalističnih konceptov k socialnopolitičnim in kulturološkim študijam. Deklarira se vrnitev *ad fontes*, k tekstom in rokopisom, k izvirnemu gradivu, torej k empiriji in na njej osnovanim kulturološkim raziskavam, ki spet rehabilitirajo razumevanje literature kot specifičnega kulturnega spomina in reprezentacije.⁸ Aktualnost slavističnih študij je v povezavi s komparativnimi vedami, v katerih bi komplementarno povezana filologija z nefilološkimi disciplinami (z ekonomijo, s politologijo, pravom, z geografijo, s sociologijo itn.) oblikovala predmetni okvir za diahrono raziskovanje skupnega kulturnega konteksta slovanskega in neslovanskega v srednjeevropskem prostoru.

Ce skušamo napovedovati njene prihodnje institucionalne in strokovne okvire glede na sedanje procese, naj bi slavistika ostala slovanska filologija, ki je fleksibilno in dinamično povezana z ostalimi zgodovinskimi disciplinami, celo s političnimi vedami, pri tem pa naj ne bi izgubljala notranje integritete, ki izhaja iz metodološke konsistentnosti in celostnosti. Osnova slavistike sta lingvistika in literarna veda, drugi predmeti so zgolj komplementarni in obrobni, in vendar pa si morajo prizadevati zgraditi mostove do drugih, še posebno socialnih študij. Slavistika se nikoli ne bo odrekla stikov z zgodovino, s sociologijo, z geografijo ipd. Vprašanje, katera znanstvena panoga je integralni del slavistike, je treba nadomestiti z razmišljanji, kateri problemi spadajo v slavistiko in kateri ne.⁹ Strategija slavistike mora biti usmerjena v sodelovanje in dopolnjevanje z drugimi vedami, kar praktično pomeni naklonjen, funkcionalno usmerjen in metodološko zamejen premik k družboslovju.

Tovrsta tendenca v podobi radikalne strukturne spremembe pristojnosti slavističnih usmeritev zahteva tudi novo institucionalno opredelitev študija slovanskih jezikov in književnosti, po tem pa tudi študija zahodnoslovanskih jezikov in književnosti. Kritiki tradicionalne slavistike opozarjajo na določen anahronizem, na ozek preroditeljski »tekstocentrižem«, ki se ukvarja samo s »slovansko kulturno celoto« in slovanske vede povezuje izključno s »slaviko«, to je z raziskovanjem jezikov in književnosti, ki so napisane samo v slovanskih jezikih. Slavistika s tem postaja zgodovinska znanost, usmerja se samo na reševanje izoliranih problemov, ki izhajajo iz ozkega etnocentričnega in jezikoslovnega pristopa. Taka slavistika pozablja na dosežke moderne teoretske misli.¹⁰ Tu se lahko spomnimo na mednarodno anketo o aktualnih problemih slovanske

⁶ Prim. študijo S. Wollman: Slovanská filologie 1992, *Slavia* 62/2 (1993), 151–162. Svoje pojmovanje slavistike je Jakobson po l. 1945 zaokrožil v spisu *The Kernel of Comparative Slavic Literature*, Harvard Slavic Studies I, 1953, 1–71.

⁷ B. Bakula: *Slawistyka, Historia i komparatystyka. Szkice o literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, Poznań 2000, 13–14.

⁸ H. Janaszek-Ivaničková: O ambiwalencjach współczesnej komparatystyki literackiej, *Przegląd Humanistyczny* 41/1, 1997, 331–341.

⁹ Prim. V. Štastný, Místo historiografie ve slavistických studiích, *Česká slavistika* 1993. České přednášky pro XI. mezinárodní sjezd slavistů, Praha, 425.

¹⁰ D. Ďurišin, *Teória medziliterárneho procesu I*, Bratislava 1995, 9.

filologije, ki jo je leta 1996 organiziralo uredništvo *Slavie*.¹¹ Odgovori v diskusiji so na splošno zahtevali večjo odprtost in recepcijsko ambivalentnost slavistike glede na ostali svet in medkulturno raziskovanje povezav, ki presegajo meje jezika, književnosti in kulture. Z večjo odprtostjo slavistike je odvisno tudi njena notranja hierarhizacija in problematizacija njenih tradicionalnih strokovnih kompetenc; gre tudi za takšno razumevanje slavistike, ki je izgubilo značaj striktno omejenega predmeta s očno zastavljenimi kompetencami. Ni naključje, da je švicarski slavist Peter Brang pogumno označil zgodovino slavistike kot zgodovino problemov¹² in da je češki semiotik Zdeněk Mathauser je podvomil o »slavicito«. Ta se po njegovem mnenju tika samo narodnih specifičnosti znanstvenega subjekta in torej predstavlja implicitno, težko dosegljivo globinsko vrsto, ki je ni mogoče a priori postulirati in niti substancialno predpostavljati, kaj šele empirično ugotavljati, ali »samo – z veliko mero previdnosti- ex post izvesti iz naše recepcijske izkušnje«,¹³ saj fenomenološko predpostavlja, da, *si implicitnost, ki pripada določenim elementom v strukturi objekta, podaja roke z implicitnostjo akta zavesti, ki objekt konstatira*.¹⁴

Jasno je, da je treba v obdobju globalizacije in množične medijske komunikacije študiju zahodnoslovanskih jezikov in književnosti vrniti družbeni pomen in vsebinsko privlačnost, to pomeni, da se mora študij tematsko razširiti in odpreti novim pobudam, poleg že znane teoretske osnove mora upoštevati tudi pragmatični (utilitarni) vidik. Za eno izmed izhodišč lahko sprejmemo prav koncepcijo področnih (arealnih) srednjeevropskih študij, ki ne poudarja samo študija jezika in književnosti, ampak tudi kompleksno poznavanje ozemlja, kjer se določeni jezik govori.¹⁵ Predlog predpostavlja aktualno idejo povezanosti prostora in filoloških ved: ti dve področji raziskovanja se namreč dopolnjujeta. Filologi čutijo potrebo preseganju zaprte analize teksta z raziskovanjem kulture v najširšem pomenu besede, družboslovci pa nasprotno pogrešajo globlja slavistična znanja, ki bi jih varovala pred površnim novinarstvom. Študij konkretnega področja lahko sistematično analizira in prikaže spremembe v tem prostoru, tako da osvetli njegovo družbeno življenje in politiko in s tem postopno ustvarja aktualen informacijski servis o procesih v njem. Mednarodni razvoj kaže, da v obdobju sodobne globalizacije Evropa in svet nimata ustreznega informacijskega servisa; sproti odzivi masovnih medijev namreč ne vodijo h kompleksnemu razumevanju procesov, ki so trajali stoletja.

Preučevanje srednjeevropskega področja z njegovimi spremenljivimi položaji negotovih središč in periferij bi hkrati moralo voditi h globljemu razumevanju zgodovinskih procesov, s katerimi je prihajalo do specifičnih povezav slovanskih in neslovanskih narodnosti, kultur in verstev; to predpostavlja trajno spoštovanje kulturne raznovrstnosti in drugačnosti, a tudi kritiko ozkega etnocentričnega načela.¹⁶ Zahodnoslovanski jeziki in književnosti sestavljajo relativno kompaktno skupino v okviru srednjeevropskega prostora. Oba fenomena se bolj ali manj stapljata, saj je geografsko vsaka zahodnoslovanska kultura mehanično razumljena kot srednjeevropska. Vsaka narodna kultura (češka, poljska, slovaška in slovenska) geografsko in kulturno zajema položaj središča, hkrati pa oblikuje tranzitno, prehodno ozemlje, ki vodi k drugemu prostoru: češka književnost k nemškemu kulturnemu prostoru, slovaška k madžarskemu, slovenska književnost k italijanskemu itn. Prav zaradi tega mora biti študij srednjeevropskega področja

¹¹ Aktuální problémy slovanské filologie – anketa, *Slavia* 65/1–2, 1996, 1–62. Přetištěno ve sb. *Aktuální otázky slovanské filologie a šafaříkův vědecký odkaz*, Praha 1996.

¹² P. Brang, Welche sind die Probleme der slawischen Philologie, *Slavia* 65/1–2, 9–11, Praha 1996.

¹³ Z. Mathauser, ibidem, 32.

¹⁴ Z. Mathauser, Slovanství jako přesah, K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze, red. V. Veber, Praha 1998, 18–20.

¹⁵ Z literarnovedno omejitvijo areala se ukvarja I. Pospíšil, *Východisko a struktura oboru*, in: *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie)*, red. I. Pospíšil, Brno 1999, 8–13.

¹⁶ Prim. našo študijo K fenoménu středoevropských literatur (středoevropský literární prostor a jeho slovanský kontext), M. Z.: *Literární věda a slavistika*, Praha 2002, 59–79.

osredotočen na nadnarodno, interdisciplinarno, pragmatično in primerjalno razumljeno bohemi-stiko, polonistiko, slovakistiko in slovenistiko, katerih študij naj bi iz filoloških osnov prehajal v zgodovino in druge družbene vede. Tako zastavljeni študij tudi izhaja iz aktualne potrebe, ki jo predpostavlja vstop »slovanskega fenomena« v dve isti geopolitični strukturi (Evropsko zvezo, NATO). Samo tako je mogoče odgovoriti na vprašanje, kakšen naj bi bil profil absolventa tega predmeta in kakšna naj bi bile njegove možnosti zaposlitve. Položaj tega predmeta se tako ne bo gradil samo na pouku izoliranih narodnih filologij ali samo na tolmačenju in prevajanju, ampak tudi na resničnih znanjih iz književnosti, zgodovine in kulture, a tudi etnologije, politike, prava in gospodarstva in to predvsem preko znanja jezika. Absolvent bo široko razgledan strokovnjak za Češko republiko, Poljsko, Slovaško in Republiko Slovenijo v kontekstu srednjeevropskega prostora, slovanskega in neslovanskega. Prav s tem se bo na primer v okviru Češke republike tak absolvent razlikoval od absolventa bohemistike, ki navadno študira pedagoško smer: češki jezik in književnost v povezavi z drugimi predmeti.

Glede na dvostopenjski bolonjski sistem bi bil najbž najbolj idealen koncept srednjeevropskega področnega študija kot dodiplomskega in magistrskega. Najprej bi bil zastavljen kot enopredmetni dodiplomski študij (I. cikel, 1.–6. semester). Tukaj bi kot izhodiščni predmet še vedno ostala domača filologija, razumljena kontrastivno, osnove ostalih treh filologij bi se predavale samo v obrisih. Po zaključku tega cikla bi morala obstajati možnost nadaljevanja v navezujočem magistrskem študiju z usmeritvami bohemistike, polonistike, slovakistike in slovenistike (II. cikel, 7.–10. semester). Ta model bi bilo mogoče tudi spremeniti v dvopredmetni študij, to pomeni kombinirati magistrski študij še z enim jezikoslovnim predmetom (svetovnim neslovanskim jezikom) ali z zgodovinskim, s pravnim, socialnim predmetom ipd.

Jasno je, da model arealne slavistike s filološkim jedrom v primerjavi s teoretičnim študijem tradicionalne slovanske filologije paradoksalno postavlja večje zahteve po »kadrovski zasedbi«; ne gre za vrsto različnih specializacij, ampak za njihovo povezanost in funkcionalno prekrivanje, ki oblikuje kompaktno strukturo. Treba je tudi poudariti, da poleg pragmatično zastavljenih slavističnih usmeritev, ki bi se začele v novo ustanovljenih slavističnih centrih v okviru t. i. regionalnih fakultet in univerz (s posebnim poudarkom na posebnih potrebah krajev in pokrajin, na »zdravem lokalpatriotizmu«), bi se v ožji podobi hkrati moral nadaljevati model klasično zahtevnega študija slovanske filologije, izoblikovanega v jagičevskem duhu, na bolj tradicionalnih, »nacionalnih« univerzah (Praga, Varšava, Ljubljana, Bratislava), na primer študij paleoslavistike, primerjalnega slovanskega jezikoslovja ali literarne vede.¹⁷ Oba modela – strogo filološki ali arealni s filološkim jedrom – bi morala obstajati sočasno: prvi v omejeni podobi kot ozko znanstveni, drugi – kvantitativno bolj razširjen – ki bi sledil predvsem pragmatičnim ciljem. Na koncu lahko sklenemo, da se aktualnost študija zahodnoslovanskih ved v okviru srednjeevropskega prostora kaže v tem, da je razumevanje jezikov in književnosti tega prostora odvisno od širšega konteksta: slavistika kot moderna, dinamično razvijajoča se, odprta in medpredmetna disciplina s filološkim jedrom mora na pragu novega tisočletja postavljati nova vprašanja, saj samo tako lahko na novo interpretira kompleksnost in pluralizem sodobnega slovansko-neslovanskega sveta.

Miloš Zelenka
Praga – Češke Budějovice

Iz češčine prevedla
Alenka Jensterle-Doležal

¹⁷ Prim. študijo F. Wollman, Naše pojti slovanské filologie a její dnešní úkoly, *Slavia* 18, 1947–1948, 248–264.